

The background of the cover is a photograph of an ornate interior, likely a theater or grand hall. It features heavy, draped red curtains with a fringe of tassels. The ceiling is decorated with intricate, light-colored patterns. A crown icon is visible in the top left corner. A vertical pink bar is on the right side of the image.

Det moderne gennembrud

Danmark
i slutningen af 1800-tallet

NATIONALMUSEET

Indhold

- 1 **Indledning**
- 3 **Fremskridtstro**
- 7 **Demokrati?**
- 11 **Arbejderne**
- 14 **Fagforeninger og strejke**
- 18 **Storbyen lokker**
- 22 **Et grossererhjem**
- 26 **Kvindefrigørelse**
- 29 **Sundhed og seksualitet**
- 32 **At se verden som den virkelig er**
- 35 **Længsel efter et andet liv**
- 38 **Fede tider**
- 40 **Foreningslivet**
- 43 **Bristede drømme?**

Tekst Liv Cæcillie Grønnow

Korrektur Charlotte Sørensen

Redaktion Mette Boritz

© Nationalmuseet 2013

*Georg Brandes på Universitets talerstol i 1871.
Maleri af Harald Slott-Møller.*

Indledning

Den 3. november 1871 træder en ung, karismatisk herre op på talerstolen på Københavns Universitet.

Han er velklædt, men man fornemmer, at han ikke tilhører det gode borgerskab. Det er forfatteren Georg Brandes, som skal holde forelæsning om hovedstrømninger i det 19. århundredes litteratur. Forelæsningen bliver startskuddet til den periode i litteraturen, som kaldes Det moderne gennembrud. Det er Georg Brandes egen idé at kalde tiden og dens strømninger for det moderne gennembrud. Idéen opstår, fordi han har et ønske om, at ville bryde med noget. Ordene »Det moderne« markerer nemlig et brud med tidligere traditioner og værdier. Selve ordet »moderne« kan forstås som »nutidig« – altså noget der sker lige nu, og som adskiller sig fra det, der var før.

Georg Brandes er internationalt orienteret og en rebel i det Københavnske akademiske miljø. Han kritiserer guldalderens romantiske fremstilling af livet. Han mener, at litteraturen derimod skal »sætte problemer til debat« og fremstille livet som det virkelig leves. Han gør op med borgerskabets normer og moral. Dette viser han især i sit privatliv, hvor han har en affære med en noget ældre, gift kvinde. Han støtter hende oven i købet i at opnå skilsmisse, i en tid hvor dette ses ned på. Brandes går forrest i opgøret og bruddet mod den forestilling, der hidtil har været i samfundet.

I dag bruges betegnelsen Det moderne gennembrud mere generelt om perioden 1870-1890. Med »det moderne gennembrud« menes en forandring eller et gennembrud, der sker på flere planer. Disse forandringer har fået stor betydning for, hvordan vores samfund i dag fungerer. I dette materiale vil der blive set nærmere på slutningen af 1800-tallet. Vi vil undersøge, hvad det var for tanker og ideer, der prægede perioden. Vi vil møde nogle af tidens store personligheder, forskellige befolkningsgrupper og se på hvordan samfundet udviklede sig i de sidste årtier af det 19. århundrede. Vi stiller skarpt på nogle af ændringerne i samfundet. Og så ser vi på, hvilken betydning disse ændringer har for vores liv i dag. Det moderne gennembrud markerer en tid, hvor grundlaget for det danske samfund, som vi kender det, skabes. Hvor arbejderne i byen og landbefolkningen kæmper sig til en stemme. En tid hvor kvinderne kræver rettigheder og uddannelse, og hvor det unge demokrati og vores politiske system skabes. Det er en tid, hvor foreningslivet blomstrer, hvor uligheden i samfundet italesættes og hvor religionens rolle i samfundet debatteres.

*"Industriens Mænd".
Efter maleri af P.S. Krøyer, 1904.*

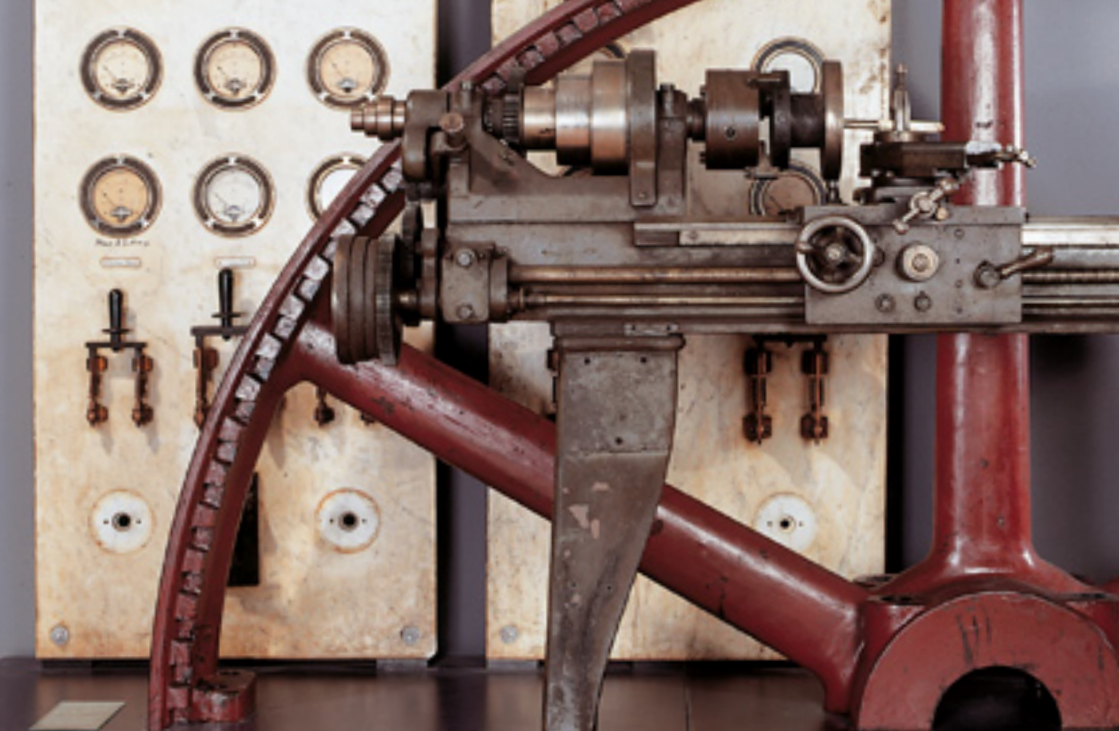

Fremskridtstro

**»For hvert et tab
der kan erstatning findes,
hvad udad tabes
det må indad vindes.«**

Dette var ordene på en skuemønt, en slags souvenirer, som blev fremstillet i anledningen af Industri- og Kunstudstillingen i København i 1872. Efter krigen i 1864 opruster man sig både økonomisk og mentalt i Danmark. Det danske folk står sammen og prøver at få det bedste ud af situationen. Viljen og lysten til forandringer er stor og ideerne mange. Industrien blomstrer i byerne, og i Jylland arbejder Det Danske Hedeselskab med Enrico Dalgas i spidsen på at omdanne den dårlige jord på den jyske hede til frugtbar landbrugsjord og dermed forbedre tilværelsen for mange bønder.

Troen på fremskridtet præger i den grad de sidste årtier af 1800-tallet. Overalt i Europa har man store drømme og forventninger til fremtiden og

fremskridtet. Det er en tid fyldt med optimisme, drømme og håb. Man tror på, at menneskeheden er på vej mod bedre tider. Optimismen findes ikke kun i de mange nye opfindelser og den teknologiske udvikling, som fx telegraf- en, telefonen, fotografiet og jernbanenetet. Den findes også i en øget social bevidsthed og ansvarlighed i form af fattigdomsbekæmpelse samt sociale og sundhedsmæssige tiltag. Det er en tid, hvor store idealer om samfundets indretning udtænkes. Socialismen vinder frem, hvor holdningen om, at man i fællesskab bør tage sig af alle i samfundet, har en stærk indflydelse. Liberalis- men, som hviler på troen på den enkeltes frihed, får også sit indryk i denne tid. Idealerne udtrykker blandt andet drømme om forbedrede vilkår for arbejderne, bønderne, kvinderne, de fattige og syge.

Industrialiseringen tager for alvor fart i slutningen af 1800-tallet. Træk- kraften til fabrikkerne bliver især leveret af dampmaskiner, men vand- kraft spiller også en rolle. Senere kommer gas og elektricitet til. Jernbane-

*Dele af dampmaskine udstillet på Nationalmuseet.
Nationalmuseet.*

nettet bliver for alvor udvidet og samler snart hele Danmark. Der opstår driftige stationsbyer overalt, hvor toget kommer frem og Danmarks geografi ændres. I alle byer arbejder man for at få en station og dermed få handelslivet til at blomstre. Jernbanen forbinder også hovedstaden med resten af landet hvilket betyder, at flere nu kan komme endnu hurtigere gennem landet for at besøge familiemedlemmer i Jylland. På den måde bliver Danmark bundet tættere sammen.

En anden opfindelse, der binder folk tættere sammen, er telegrafan, som bliver udbredt i midten af 1800-tallet. Det bliver muligt at kommunikere over landegrænser og sågar over Atlanterhavet. Telegrafan bliver brugbar under krigen i 1864, men senere også som et vigtigt værktøj i handelslivet, hvor det bliver en stor succes. Carl Frederik Tietgen er tidens helt store industribaron og en ægte kapitalist, der forstår at drive forretning. Han opretter Dansk Telegrafanelskab og senere det første telefonselskab omkring 1881. Telefonen kommer efterhånden til at forbinde hele landet, men til at begynde med er der kun 22 abonnenter i Tietgens selskab, og de tilhører alle byens rige borgere og teknikbegejstrede. Tietgen opretter også Det Forenede Dampskibsselskab (DFDS) der, som flere af hans initiativer, fungerer som et aktieselskab. Dette er en helt ny måde at organisere forretning på, hvor alle får del i overskuddet af forretningen, men kun betaler en smule, hvis der skulle være underskud. Tietgen er med til at omdanne Danmark fra et landbrugs til et industriland. Mange af Tietgens selskaber og fabrikker findes stadig i dag. I dag er flere gader og broer i større byer opkaldt efter Tietgen.

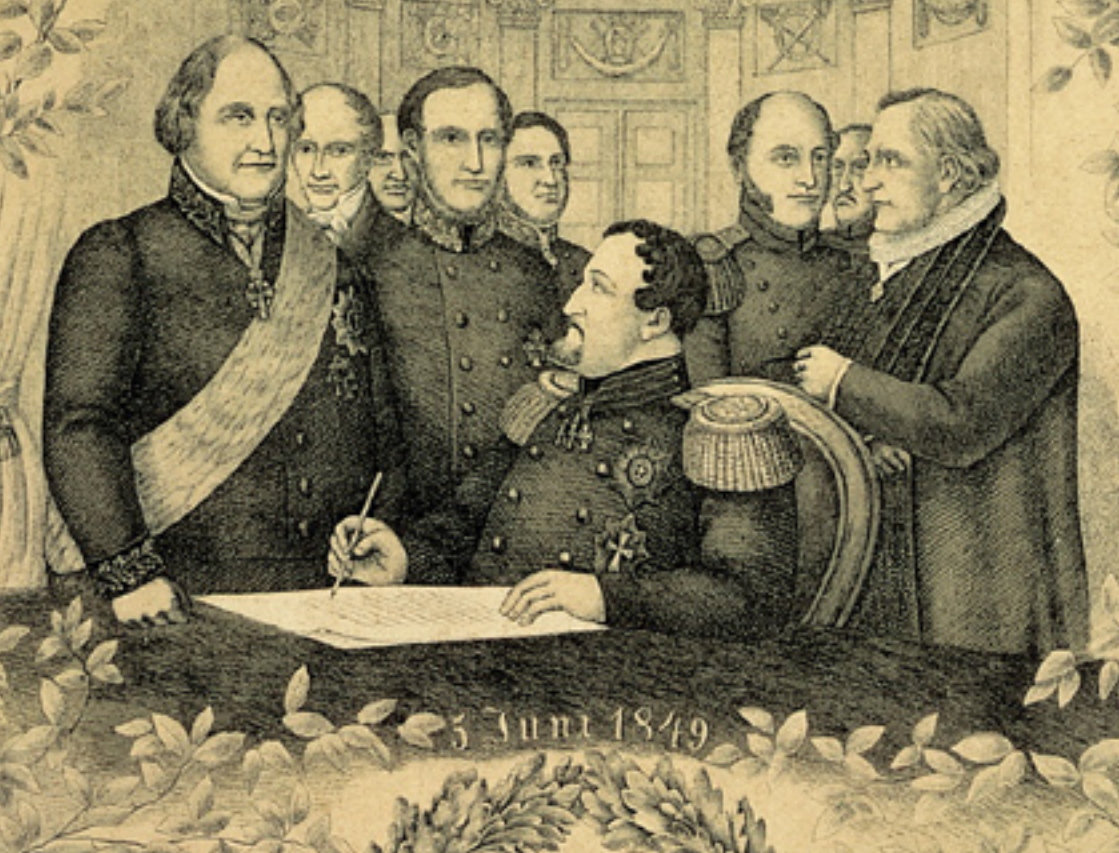
Troen på fremskridtet kommer også til udtryk i tidens store industriudstillinger. Her er det ikke kun firmaer, men også nationer, som kappes om at vise deres nye opfindelser. På verdensudstillinger i Europa vises de nyeste

opfindelser og maskiner frem, især inden for industri, landbrug og hygiejne. Det fineste håndværk, som møbler og broderier bliver også udstillet. København huser i 1888 en stor nordisk udstilling. Der er smukt opstillede boder for hvert af de nordiske lande og flere attraktioner så som dampmaskiner, elektriske lamper, dykkerbassin og elektrisk drevet springvand. Formålet ved at udstille alt det skønneste er, at man ønsker at danne folk og fremme »Skønhedssansen og Smagen i den arbejdende befolkning«. Når man ser den fine udstilling, er det meningen, at man skal få følelsen af at løfte Danmark ind i en ny tid og gøre industrien til en fælles interesse. Arbejderne, der har bygget udstillingsbygningerne, inviteres dog ikke med til åbningsfesten, og på den måde er der stadig stor forskel på folk trods de gode intentioner.

Ikke alle er uddelt begejstrede for den nye hurtige udvikling i sidste halvdel af 1800-tallet. Derfor holder mange fast i det kendte. Elektrisk lys kan virke lidt overvældende, når man er vant til levende lys. Fotografiet, der var en helt ny måde at skildre verden og hverdagsliv på, er en skræmmende affære for flere. Her spiller overtro også en rolle.

På det første portrætfoto i Danmark fra 1843 af billedhuggeren Bertel Thorvaldsen (se herover), kan man se, at han laver et djævletegn med den ene hånd. Det er en gammel besværgelse og en beskyttelse mod »djevleskab«. Den gamle Thorvaldsen er altså ligesom mange andre betænkelig eller direkte angst ved den hurtige udvikling og de moderne teknologier. Andre igen lader sig ivrigt fotografere, da det giver prestige at dyrke de nye teknologier.

Litografi, formodentlig fra 1874.

Foto Nationalmuseet.

Demokrati?

Den 5. juni 1849 underskriver Kong Frederik d.7 det danske riges grundlov og enevælden afskaffes.

Danmark får sin første frie forfatning. Magten rykkes dog kun delvist fra tronen, og det unge demokrati ligner langt fra det, vi kender i dag. Med Grundloven sikres forskellige rettigheder for folket, så som ret-

*Den grundlovgivende Rigsforsamling.
Maleri af Constantin Hansen, 1860-64.
Foto Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.*

ten til at sige, hvad man vil og danne foreninger. Danmark får en Rigsdag med et to-kammer system, som skal sikre demokratiet, men reglerne for hvem, der kan sidde i regeringen, bliver anderledes, da Grundloven ændres i 1866. Ifølge den ændrede Grundlov kan Kongen selv vælge sine ministre. Han vælger konseilspræsidenten (statsministeren), som herefter udpeger sine ministre. Dermed kan kongen sikre sig, at regeringen er af samme politiske overbevisning som ham selv. Kongen støtter Højre, et parti som primært består af godsejere samt veluddannede og velstående borgere. Han har ikke tillid til, at partiet Venstre, som primært består af bønder, kan styre landet. Det fører med tiden til modsætninger mellem de politiske magthavere, som støttes af Kongen, og befolkningen, bestående af bønder, der efterhånden kræver mere debat og indflydelse.

I 1875 indleder godsejer J.B.S. Estrup sin tid som konseilspræsident (statsminister), og han er så konsekvent med ikke at give bønderne en stemme, at han leder Danmark ind i en næsten diktatorisk tid. Perioden fra 1885 og frem til at Estrup må bøje sig for flertallet i 1894, kaldes også provisorietiden (fra fransk provisoire, som betyder midlertidig), fordi regeringen bliver nødt til at indføre midlertidige finanslove, da de har et flertal imod sig. Det er en styreform, der ikke vil kunne lade sig gøre i dag, hvor vi har parlamentarisme, som betyder, at regeringen skal gå af, hvis den har et flertal imod sig i folketinget. Estrup skaffer sig mange fjender i sin tid som statsminister, og i 1885 forsøger en ung typograf at skyde ham på åben gade. Det lykkes imidlertid ikke at ramme, og Estrup går efter oprinnet videre til middagsselskab og fortsætter sit greb om dansk politik.

Med den nye grundlov er det kun mænd med en vis indtægt og tag over hovedet, der har lov at stemme – i alt får kun 14 % noget at skulle have sagt. De mænd, der kan stemme, skal være over 30 år og have egen husstand. Kvinder, tyende, folk som har været straffet, fattige og mentalt handicappede har ingen stemmeret. Det nye demokrati lader sig heller ikke så

let indføre i et land, hvor det viser sig, at den nation og det fællesskab, man dyrker, består af grupper med vidt forskellige værdier og levevilkår.

En helt anden magtfaktor i Danmark viser sig desuden i den spirende arbejderbevægelse, som i 1870'erne og 80'erne for alvor vinder frem med store strejker, hvor man nedlægger arbejdet for at presse arbejdsgiverne til at forbedre arbejdsvilkårene. Arbejderne organiserer sig, og opretter en afdeling af den internationale arbejderforening i Danmark, som for alvor gør dem til en betydelig, og for de konservative, skræmmende magtfaktor. Fra 1884 får Socialdemokratiet, det nye arbejderparti, to repræsentanter i Folketinget. En politisk kamp mellem højre og venstre er en realitet.

Arbejderne

**»Høre I Stormen, mærke I Strømmen;
Det bryder omkring os paa alle Kanter.
Hvi sove I da? I Nat er det Drømmen,
Men i Morgen maaskee er det Dommen og Døden.
I saa' jo dog Blus, I lugtede Brande,
Røgen drev hid fra de fremmede Lande;
Men Jer fik den ej røget ud af Hulen,
I ligge endnu og døse i Kulen.«**

Sådan skriver den danske digter Holger Drachmann i 1871 i digtet "engelske socialister". Man fornemmer, at noget er i gærde. Samme år, som Drachmann skriver digtet, har arbejdere i Paris, i kølvandet på den tysk-franske krig, taget magten og indført et revolutionært folkestyre. De nedkæmpes efter 72 dage af overklassen i et regulært blodbad, men bliver samtidig et symbol på den magt, arbejderne kan få, hvis de står sammen. Oprøret er for borger-

*En Agitator på Nørre Fælled.
Maleri af Erik Henningsen, 1899.
Metalskolen, Jørlunde.*

skabet det skræmmende bevis på, at arbejderklassen er en samfundsomvæltende og voldelig magtfaktor, der til hver en tid kan lave revolution.

I Danmark bliver den 30-årige socialist Louis Pio inspireret af hændelserne i Paris. Med forbillede, som blandt andet den franske arbejderbevægelse, stifter han, sammen med Paul Gerleff og Harald Brix, en dansk udgave af den internationale arbejderforening "Internationalen" – det senere Socialdemokrati. Desuden udgiver Pio bladet "Socialisten", hvor han opfordrer arbejderne til at stå sammen og organisere sig i kampen for et retfærdigt samfund.

Det er Pio, der den 5. maj 1872 får arbejdere til at møde op i samlet flok på Fælleden i København. Myndighederne holder skarpt øje med den

*Fane udstillet på Nationalmuseet.
Nationalmuseet.*

nye forening og dens aktiviteter. Med opstanden i Paris i frisk erindring gør de alt, hvad de kan for at forbyde mødet. Det lykkes at arrestere Pio, Gerleff og Brix aftenen inden det store møde. Arbejdere fra hele byen møder dog op til mødet, og Fælledens scene bliver scene for det første store sammenstød mellem arbejdere og politi. Sammenstødet er i dag kendt som "Slaget på Fælled".

Selvom selve slaget kun tager få timer, er det begyndelsen på kampen for at forbedre arbejdernes vilkår. Det bliver en lang og sej kamp. Pio arresteres flere gange, og i 1877 presses han til at udvandre til Amerika. Mange i arbejderbevægelsen opfatter det som en flugt og et forræderi. Fagforeningerne mister lidt af den politiske pust, men grundstenen er lagt til en egentlig arbejderbevægelse, som kæmper for at forbedre arbejdernes vilkår.

Arbejdernes vilkår omkring 1870 er barske. I de større byer bor familierne mere end tæt i små lejligheder. Fødevarerne er dyre og lønnen ringe. Desuden er arbejdsløsheden skyhøj i slutningen af 1870'erne. Mange lever derfor i fattigdom, og i vinterperioden bliver det kun værre. Da man endnu ikke er begyndt at bruge elektrisk lys på fabrikkerne, og is og sne lukker transportvejene, står mange fabrikker stille om vinteren. Arbejdet på fabrikkerne er livsfarligt på grund af de utildækkede maskiner, hvor arme og ben let kan komme i klemme. Vreden over uretfærdigheden i samfundets indretning, og forskellen på overklasse og underklasse vokser, og behovet for forbedringer af arbejdernes vilkår presser sig på.

Fagforeninger og strejke

Der er mange arbejdere på de store fabrikker, som skibsværftet Burmeister og Wain (B&W). De fleste af dem føler ikke, at de har ordentlige arbejdsvilkår. De har svært ved at brødføde familien med den lave løn. På skibsværftet B&W begynder arbejderne så småt at organisere sig i fagforeninger og hjælpeforeninger. Murerne og bygningsarbejderne organiserer sig også med stor succes.

Fagforeningen definerer en helt ny måde at forholde sig til arbejdsgiverne på og en ny måde at lønforhandle. Nu er man en del af en stor gruppe, som ikke bare er dansk, men en international bevægelse. Mange arbejdere står dog i et dilemma, idet de føler en stærk loyalitet over for deres arbejdsgiver, men samtidig bliver en del af den socialistiske kamp mellem arbejdere og arbejdsgivere. Det er langt fra alle arbejderne, der er glødende socialister, som vil omvælte samfundet. Mange melder sig i fagforeningerne, fordi de er hårdt trængte industriarbejdere, der forsøger at forbedre deres levevilkår.

At strejke bliver det redskab, som fagforeningerne kan benytte til at presse arbejdsgiverne med, og især 1880'erne bliver præget af store strejker. At strejke indebærer, at alle arbejderne samlet nedlægger arbejdet for at beskytte eller udvide deres rettigheder. Det at strejke bliver i lang tid kaldt "en skrue", og det helt store problem for arbejderne er de såkaldte "skruebrækkere". Det er arbejdsmænd, der i forsøg på at få mad på bordet i en tid med sult og dårlig løn, står klar til at overtage det arbejde, som de strejkende forlader og på den måde ødelægger strejken. At være skruebrækker bliver derfor opfattet som meget usolidarisk, og ofte udvikler det sig til slagsmål med de strejkende. Gennem det at strejke udvikles et fællesskab og en gruppeidentitet som gør, at man kan handle i flok og lægge pres på arbejdsgiveren. Strejkerne var et godt våben og ledte ofte til højere lønninger, men kampen om nedsættelse af arbejdstid bliver hård for arbejderne, og i mange år er kravet om 8 timers arbejde, 8 timers hvile og 8 timers fritid på dagsordenen.

I 1898 oprettes De Samvirkende fagforbund, som samler alle fagforeningerne. Arbejdsgiverne organiserer sig i en modforening samme år og opretter landsforeningen Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening. I 1899 opstår der konflikt mellem parterne, i det der kaldes »Den store lockout«. Konflikten stoppes samme år, da foreningerne samarbejder om en aftale omkring relationen på arbejdsmarkedet, Septemberforliget. Forliget kaldes også »den danske model«, fordi vi som et af de eneste lande har en kontrakt omkring arbejdsmarkedsparterne, der ikke indblander regeringen.

*Arbejdsmandsforbundet på udflugt til Dyrehaven under storkonflikten i 1899.
Fra Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.*

Storbyen lokker

I starten af 1800-tallet er København en lille havneby omkranset af en beskyttende bymur og byporte hele vejen rundt – Nørreport betegner eksempelvis den gamle nordlige byport. I 1857 brydes bymuren ned. Der er brug for mere plads. På få år tredobles indbyggertallet i København. De landlige omgivelser rundt om byen bliver bebygget, og der opstår helt nye arbejderkvarterer på de nye arealer uden for bymuren *Nørrebro* og *Vesterbro*. Her bygges små lejligheder uden bad og med lokum i gården. Ivrigte byggespekulanter er på spil og bygger usle bygninger, som arbejderne kan bo i.

Den moderne livsstil er så småt på vej. Det gælder særligt i de større byer. Her er der et myldrende liv i gaderne. Her mødes folk fra alle grupper i samfundet. Nogle er her for at finde nye muligheder til at tjene til livets ophold. Her er butikker bugnende af fristende varer og cafeer. På gaden er der folk, der haster af sted, men også dem der tager den mere med ro. Unge mo-

Frederiksborggade i København, 1878. Foto Nationalmuseet.

derigtige mænd kaldet flanørerne er elegante dagdrivere, der nyder at slentre rundt i gaden. Så langsomt som muligt slentrer de op og ned ad gader velklædt og lapset i færd med at beskue det brogede byliv.

Udnyttelsen af elektricitet betyder ikke kun effektive maskiner og øget produktion på de nye fabrikker, men også elektrisk belysning i gaderne.

I den nye elektriske belysning kan man lettere gå på restaurant og i teater om aftenen. Forfatter og journalist Herman Bang (foto til venstre) kalder byens nye lys "illuminationen" og skriver i avisen om, hvordan byen lyser op i gadebelysningen, og hvordan forretningsvinduer og teatre bliver som et bølgende lys-hav. Bang beretter også om de mange forlystelser, der dukker op i bybilledet. Det kongelige teater, som det ser ud i dag, bliver bygget i

1872 og er et utrolig populært sted, når borgerskabet skal underholdes. Pøblen samles i dansesaloner. Fælles for alle grupper er, at de kan mødes i Tivoli. Tivoli er et stort tilløbsstykke oplyst af elektriske lamper og med larm fra hektiske, elektrisk drevne, rutsjebaner og andre sus til de moderne storbymennesker, der søger et afbræk fra arbejdet eller hverdagens trummerum. I Tivoli bygges en kinesisk bydel, da det tiltrækker publikum at komme tæt på det fascinerende og fremmede »Østen«. Man udstiller i vid udstrækning også mennesker fra eksotiske lande, som man kan importere på linje med andre eksotiske varer. »De fremmede folk« opstilles i små kulisser, der forestiller deres hjemland, og på den måde kan danskerne få et glimt af verden og betragte det fremmede i ordnede rammer.

Hattesalon i Østergade,
København 1904.
Foto Nationalmuseet.

At være moderigtig bliver for alvor vigtigt i slutningen af 1800-tallet. Magasin du Nord bliver et populært shoppested med modevarer direkte fra Paris og de skønneste hatte med fjerpynt til damerne. De velhavende borgerskabsdamer klæder sig smagfuldt efter sæson: lyst og let om sommeren, pelskraver og muffler om vinteren, let rejsetøj til ferien og det helt store skrud til bal med tornurekjole og silke. Et tornure er ligesom et korset, et stativ der former kroppen, men har til forskel fra korsettet ekstra volumen bagpå, så stoffet i kjolen samles der. Når det gælder korrekt beklædning har admiralfruen og smagsdommeren, Emma Gad, mange bemærkninger: »Man skal aldrig komme skødesløst påklædt til Frokosten. En Dames Morgendragt bør være simpel, men frisk og smagfuld, og Papirkrøller bør ikke ses. En Herre kan til Nød møde i Morgenfrakke til dette Måltid, men der er Mænd, der kommer til Bords i Skjorteærmer, og det må man på ingen Måde efterligne«. Herrene går i den grad også op i beklædning.

Et grossererhjem

Ved Frederiksholms Kanal i det indre København, kun få skridt fra Nationalmuseet, ligger et gammel herskabshjem. Som en tidslomme står lejligheden nærmest urørt hen og er et bevis på, hvordan det velstående borgerskab indrettede sig i 1890'erne. Lejligheden er indrettet i klunkestil, en stil opkaldt efter de mange kvaster, der prydede både møbler og gardiner, der på tysk hedder »klunken«.

I Klunkelejligheden bor silkebåndskøbmand Rudolph Christensen med sin kone og tre børn i 1890'erne. De er en særdeles velhavende familie med sommerhus nord for København og tjenestefolk. Deres enorme lejlighed med 16 værelser er fyldt med fine sager – her er viftepalmer, porcelæn og pynt, tæpper og møbler overalt. Lejligheden er indrettet helt efter tidens forskrifter. Rudolf Christensen er en moderne mand, der tager tidens nye muligheder som elektricitet, telefon og toilet med træk og slip til sig. At fråse med al den plads og de mange moderne faciliteter i en lejlighed er et særsyn i det ellers meget trange København. Mange af de folk, der arbejder på byens fabrikker, bor på Nørrebro og Vesterbro. Her må de klemme sig sammen i små lejligheder, hvor de mindste børn ofte bliver nødt til at sove i kommodeskuffen.

I mange af de velhavende hjem putter man sig og trækker gardinet for, så man ikke ser eller hører fattigdommen udenfor. Inde bag de tunge gardiner er der trygt og godt. Her dyrkes det borgerlige familieideal og borgerlige værdier. I løbet af 1800-tallet vokser antallet af velhavende byborgere. Foruden de gamle familier af købmænd, embedsmænd, akademikere, officerer m.m. kommer der efterhånden en gruppe til af fabrikanter, bankdirektører og nye erhvervsvirksomheder. Hver morgen forlader borgerskabets herrer familiens trygge stuer for at gå ud og tage sig af deres forretninger, og de vender først tilbage igen sidst på dagen.

Lejligheden ved Frederiksholms kanal har et herreværelse, hvor husets herre kunne trække sig tilbage til sine forretninger eller samle andre herre efter middagen til en god snak over et glas og en cigar. Hjemme er det husets frue, der tager sig af hjem og børn. Idealet i tiden er den kærlige moder, der bl.a. skal sørge for, at børnene lærer at opføre sig korrekt. Børnene skal i høj grad lære selvbeherskelse. De må ikke være grådige, ikke være støjende og så skal de lære at gå pænt og rankt. At kunne beherske sig selv og sin krop er et tegn på, at man tilhører det dannede lag. Drengene opdrages til at være foretagsomme og viljestærke og til at tage sig en god uddannelse eller træde ind i erhvervslivet. Helt anderledes ser det ud for pigerne.

Husets frue og døtre har også en stue i Klunkehjemmet, hvor de kan sidde med deres daglige sysler. Her kan de brodere, læse, spille klaver eller skrive breve, og her kan fru Elina holde overblik over husholdningen og nøje planlægge menuen til, når der kommer gæster. Noget af det vigtigste er aldrig at gifte sig med en, der har færre penge end ens egen familie, hvilket hedder at »gifte sig nedad« i samfundet.

Tjenestefolkene får borgerskabets lette liv til at glide. Hos grosserere Rudolph Christensen har man ansat en stuepige, en kokkepige og en kusk. Kusken er en privatchauffør, som styrer hestevognen gennem folkemasserne i byen og tager sig af familiens fine køreheste. Generelt bor tjenestefolket på små værelser, hvor gæsterne ikke kommer. De »tjenende ånder« skal ofte helst ikke gøre sig bemærket på nogen måde, og deres arbejdsopgaver er fastlagt fra tidlig morgen til sen aften af fruen i huset. I et stillingsopslag fra 1884 søges en ung pige i huset, og der spørges »Er de vant til at sylte?« og tilføjes »jeg er vant til, at pigerne ser pæne ud fra morgenen af«. De, der bliver ansat, har deres skudsmålssbog med sig. Her kan det nye herskab læse, hvordan pigens har opført sig de andre steder, hun har været. Mange steder bliver pigerne 20 og 30 år i familien – måske hele deres liv. Flere starter som barnepiger og bliver til tider tæt knyttet til familiens børn og omvendt.

Her tjenestepigens værelse. Borgerskabets lejligheder er delt op i en offentlig del, hvor gæsterne kommer på visit og til middagsselskab, samt en privat del, »privaten«, hvor tjenestefolkene holder til, og hvor familiemedlemmerne har deres soveværelser. For at kunne få kontakt til den anden ende af huset, er der flere steder hustelefon og kommunikationsanlæg.

I 1899 stifter tjenestepigen Marie Christensen tjenestepigeforeningen. Den stiller krav om faste arbejdstider, fritid, forbud mod natarbejde og betaling for overarbejde. Borgerskabet er i oprør. Flere vil ikke ansætte piger, der er »organiseret i forening«. Det er simpelthen lettere at få pigerne til at gøre, som man vil, hvis de ikke har en fagforening i ryggen.

Kvindefrigørelse

For borgerskabets kvinder er selve meningen med livet at blive gift og træde ind i rollen som hustru og moder. I borgerskabet anses kvinder ikke for selvstændige væsener, som kan forme deres eget liv. Faktum er da også, at kvinderne er handlingslammede, fordi de er økonomisk afhængige af deres mænd. Som kvinde i borgerskabet får man ofte ingen uddannelse, men bliver i stedet opdraget i hjemmet og på en særlig pigeskole, hvor man lærer om de huslige pligter og opdrages til at være en god og tålmodig hustru. Når man bliver gift, er der ingen vej tilbage. Skilsmisse er ikke en mulighed, da man som kvinde mister sine børn og samtidig kaster skam over familien og sig selv. Skilsmisse er på det nærmeste en forbrydelse, og man bliver behandlet derefter. Samtidig mister man retten til at gifte sig igen. At være ugift er heller ingen lykke – det kaldes ikke »single« som i dag, men »skyggetante«. Som man næsten kan høre, er en skyggetante en person, der står i baggrunden og lever på andre familiers eller sin egen families penge. Herman Bang skriver i novellen Den Sidste Balkjole om frøken Antonie, der længes efter et bal som i sine unge dage. Antonie er kun 30 år, men alligevel lykkes det hende ikke at blive inviteret til doktorfruens bal som andet end tilskuer til de unges dans. Da hun har modtaget den besked, går hun ind og græder bitre tårer ned i sin balkjole over sin forspildte ungdom, og at det nu er for sent for hende at gifte sig og dermed få et værdigt liv.

*Den lille dreng skal i bad”
maleri af Wenzel Tornøe 1875.
Nationalmuseet.*

Forfatterinden Mathilde Fibiger er en af de første kvinder, der skriver kritisk om kvindernes underlegne rolle i et mandsdomineret samfund. Det gør hun så tidligt som i 1851 og bliver kritiseret voldsomt. Hun bliver, som én af de allerførste kvinder, uddannet telegrafist, og i 1871 melder hun sig ind i den nystartede forening Dansk Kvindesamfund.

Foreningen er oprettet af parret Mathilde og Frederik Bajer med det mål, at »hæve Kvinden i aandelig, sædelig og økonomisk Henseende». Dansk Kvindesamfund vil blandt andet arbejde for, at kvinder kan arbejde og selv eje de penge, de tjener. Et andet af foreningens mål bliver at give kvinder adgang til uddannelse, dog under de forudsætninger at kvindens primære rolle stadig er i hjemmet. Foreningen forsøger at forbedre pigernes undervisning ved at oprette tegneskoler, handelsskoler og forbedre pigeskoleundervisningen, med henblik på at kvinder med tiden kan forsørge sig selv. Som oftest bliver pigerne opdraget, så de en dag kan være gode hustruer og »husbestyrerinder«. De fleste af borgerskabets kvinder får ingen rigtig uddannelse. Nathalie Zahle opretter af samme grund et seminarium for piger i 1860.

I 1885 bliver kaptajnsdatteren Nielsine Nielsen den første kvindelige akademiker, da hun bliver uddannet læge.

Kongen har givet bevilling til at åbne universitetet op for kvinder. Nielsine er blevet inspireret til at få en medicinuddannelse ved at læse om kvindelige amerikanske læger i aviserne. Flere velhavende mænd, som støtter kvindesagen, hjælper hende økonomisk under studierne og spiller på den måde en vigtig rolle. Desværre vil hospitalerne ikke ansætte Nielsine efterfølgende, da de ikke stoler på kvindelige læger.

Georg Brandes oversætter i 1870 John Stuart Mills bog om Kvindernes underkuelse, som sætter debatten om kvindelig emancipation (frigørelse) yderligere i gang. For kvinder der ikke tilhører borgerskabet, men arbejder som syersker eller på tekstilfabrik, handler kvindesagen om at få bedre arbejdsvilkår. De tilslutter sig derfor også kvindesagen, og flere arbejdsforeninger oprettes eksempelvis for vaskekoner og syersker. Kvinderne på fabrikkerne er også med til at reformere det tøj, kvinderne bærer. De kan ikke arbejde i for stramt tøj og korset og har derfor en løsere kjole, på som efterhånden bliver et symbol på kvindefrigørelse, »reformdragten«. Mange mænd støtter som sagt kvindesagen, men når det gælder fabriksarbejde støtter de ligestilling for at forhindre kvinderne i at tage deres arbejde. Kvinderne får nemlig lavere løn end mændene og kan derfor bruges som en billig arbejdskraft.

*Øverst på siden fane fra Dansk Kvindesamfund udstillet på Nationalmuseet.
Nationalmuseet.*

Sundhed og seksualitet

I midten af 1800-tallet er hygiejnen i byen elendig. Ikke mange tænker på at vaske hænder, og mange steder er der ingen adgang til rent drikkevand. Desuden er der åbne kloaker mange steder, som betyder, at skidt og møg flyder i gaden, og at der i fattigkvartererne er en tung lugt og bakterier overalt. Befolkningen ved endnu ikke nok om bakterier og om, hvordan man bliver smittet med sygdomme. Ved hjælp af lægevidenskaben finder man efterhånden ud af, at luft og lys gør godt, og at smitte er forbundet med stillestående luft. I den forbindelse dukker flere sundhedsfremmende tiltag frem, som eksempelvis socialt boligbyggeri med luft, lys og adgang til rent drikkevand.

Det er især efter den store koleraepidemi i 1853, at myndighederne i samarbejde med lægevidenskaben sætter gang i sygdomsforebyggende tiltag. At tage et ugentlig bad bliver anbefalet og bliver efterhånden populært i borgerskabet. De velhavende tager desuden på kurophold på landet eller på sanatorium, hvis de bliver syge. På et sanatorium er der skønne grønne omgivelser, god mad hver dag og kurbade. I takt med et øget fokus på sundhed og sygdomsbekæmpelse bliver det efterhånden også mere udbredt at dyrke sport og gymnastik blandt andet i skolen og i de nye gymnastikforeninger.

I nogle af de fattige kvarterer i København hvor sundhedstilstanden er dårlig og moralen lav, siges det, holder de »offentlige fruentimmere« til – det vil sige de prostituerede. Prostitution er en måde at tjene penge på for fattige kvinder, men også et risikofyldt arbejde. Det skyldes ikke mindst de mange kønssygdomme. Der føres nøje kontrol med, hvilke prostituerede der har sygdomme via regelmæssigt lægetjek. I 1880'erne bliver det lovligt at købe

kondomer, men disse er ikke særlig udbredte. Ofte skjules salget af kondomer i avisreklamer under »gummivarer sælges«.

I mange fattige familier ved man godt, hvordan børn bliver til, og en børneflokk på syv er da slet heller ikke ualmindeligt. I borgerskabet taler man kun om seksualitet for lukkede døre med dæmpede stemmer -og helst slet ikke. Når de unge piger skal giftes, ved mange af dem intet om sex, da de kun har fået af vide, at børnene kommer med storken. Dog ved de, at slægten skal føres videre, og at man skal have børn på én eller anden måde. For mange både drenge og piger bliver sex derfor en skræmmende og nogle gange ubehagelig oplevelse. At vise interesse for sex er på ingen måde passende for unge piger, og man gør alt for at tie det ihjel. "Sædeligheden" skal fremmes, hvilket vil sige, at man skal opføre sig moralsk korrekt med hensyn til seksualitet – ikke få børn uden for ægteskabet og som kvinde ikke være sammen med flere mænd. Herrerne diskuterer måske "løse forbindelser til offentlige fruentimmere" i herreværelset for lukkede døre. I borgerskabet er det således almindeligt at mene, at mænd har visse drifter, men at borgerkvinderne bør være uskyldige »engle« uden nogen form for naturlige drifter – en slags moralens vogtere, der altid skal opføre sig pænt og anstændigt. Fruerne selv forarges over »løsagtige kvinder«, men ser samtidig igennem fingre med mændenes besøg hos de prostituerede.

I 1888 er der en så heftig debat i gang om sædelighed, at man siden kaldte denne tid for den store "sædelighedfejde". Georg Brandes står som fortaler for kvindefrigørelsen, også på det seksuelle plan, og han tordner mod den norske forfatter Bjørnstjerne Bjørnsson, som i et teaterstykke giver udtryk for den mandlige dobbeltmoral. Bjørnsson mener, at mændene bør være lige så seksuelt tilbageholdende som kvinderne. Dansk Kvindesamfund støtter Bjørnssons mening, og pludselig er kvinderne gået imod Brandes, som tror han kæmper deres sag.

Baggård i Pilestræde, København. Tegning af Klein.

Brandes mener, at "Det er umuligt at kve kønsdriften uden at forkrøble mennesket". Det er noget af et slag for ham, at mange kvinder ikke er enige. For kvinderne ønsker ikke ret til frit at dyrke deres seksualitet, men er imod al seksuel aktivitet uden for ægteskabet. Også homoseksualitet må stå for skud. Det betragtes som en sygdom at være homoseksuel og mange må skjule deres forhold til det samme køn. Forfatteren Herman Bang, der er homoseksuel, bliver hængt ud i aviser og vittighedsblade og flygter ofte til udlandet for at få fred. Sædelighedsdebatten sætter spørgsmål ved kvindens og mandens natur, seksualitet og moral, og hvad der er normalt og unormalt, og den sætter sig dybe spor i kunst- og kulturliv efterfølgende.

At se verden som den virkelig er

Begrebet realisme betyder, at se verden som den virkelig er, uden at forsøge at idyllisere eller forskønne og ændre på virkeligheden. I 1870'erne gøres der op med blindheden over for den måde, samfundet er indrettet og kritiske røster forsøger med inspiration fra videnskaben at skildre alting mere naturtro. Litteraturen bliver i den forbindelse politisk, fordi den kritisk skildrer virkeligheden.

Det, at en Litteratur i vore Dage lever, viser sig i, at den sætter Problemer under Debat. Siger Georg Brandes i sin første forelæsning om Hovedstrømninger i det 19. århundredes Litteratur i november 1871 på Københavns Universitet. Forelæsningerne markerer netop et brud med den drømmeverden, som dyrkes i kulturlivet – de romantiske og nationalromantiske idealer. Forelæsningerne bliver et kæmpe tilløbsstykke. Nogle er tryllebundet af Brandes og hans ord. Andre anser ham som en farlig samfundskritiker, der bryder med alle gode traditioner.

Brandes har på rejser i Europa fundet ud af, hvor gammeldags den danske litteratur og det borgerlige livssyn er. I forelæsningerne retter han en sønderrivende kritik mod de danske forfattere og borgerskabet generelt, som ikke forholder sig til deres samtid. Brandes tror på menneskets frihed og på videnskaben. Han taler om revolutioner i Frankrig og om store åndelige bevægelser og frihed, som ikke er nået til lille afsides beliggende Danmark. Brandes vil åbne det danske samfund op for en international påvirkning og holder oplæg i udlandet, hvor han gør den nye »moderne« litteratur kendt i hele Europa.

Brandes appellerer til at sætte videnskabelige metoder i stedet for ideologier og religion. Han er fortaler for naturvidenskaben, som lægger vægt på det, der kan måles og vejes. I. P. Jakobsen, der studerer biologi, er én af de forfattere, der følger Brandes bud om at sætte spørgsmål ved religionens rolle, og han introducerer naturvidenskaben i litteraturen. Han oversætter Charles Darwins kontroversielle bog om *Arternes Oprindelse*, som på det frækkeste antyder, at mennesket stammer fra aberne og ikke er skabt af Gud! I Naturalismen vises mennesket som et natur- og driftstyret væsen. Jakobsen skriver selv bogen *Fru Marie Grubbe* i 1876, der handler om en rig adelskvinde, som gifter sig flere gange og til slut finder lykken med den simple kusk, Søren, efter et socialt fald af dimensioner. Jakobsens pointe er, at Marie Grubbe udlever sin natur ved at gå efter det fysisk stærkeste mandfolk – ligesom Darwins pointe

ON
THE ORIGIN OF SPECIES

BY MEANS OF NATURAL SELECTION,

OR THE

PRESERVATION OF FAVOURED RACES IN THE STRUGGLE
FOR LIFE.

By CHARLES DARWIN, M.A.,

FELLOW OF THE ROYAL, GEOLOGICAL, LINNÆAN, ETC., SOCIETIES;
AUTHOR OF 'JOURNAL OF RESEARCHES DURING H. M. S. BEAGLE'S VOYAGE
ROUND THE WORLD.'

LONDON:
JOHN MURRAY, ALBEMARLE STREET.

1859.

er, at den stærkeste eller mest tilpasningsdygtige altid overlever. *Fru Marie Grubbe* bliver hurtigt stemplet som en »bordelroman« – usædelig og uanstændig, hvilket gør den mere spændende for de unge i borgerstuerne at få fat i.

Det er ikke kun naturvidenskaben, der blomstrer, men også samfundsvidenskaben. I midten af 1800-tallet bliver statistikker en måde at fortælle noget om virkeligheden på – her kan man måle sig til, at byens indbyggertal er steget og at børnedødeligheden er størst hos de fattigste. Statistikken bliver en måde at få øjnene op for de barske forhold, befolkningen lever under.

Realismen er med til at forkaste de romantiske forestillinger. I stedet kommer fremstillinger af umulige ægteskaber og dårlige relationer mellem kønnene, og livet på landet bliver fremstillet på en ny måde. Landlivet er langt fra så rosenrødt og idyllisk, som man ser på de romantiske malerier. Mange lever i dyb fattigdom, især »daglejere« og husmænd, der ikke ejer jord som gårdmændene. Ofte er de kun trøstet af »brændevinsflasken og øldunken«, som den samfundskritiske forfatter Henrik Pontoppidan beskriver det. Pontoppidan er præstesøn og ingeniør, men kaster sig over skrivningen i 1880'erne og begynder at skildre den hårde virkelighed på landet. I dag er han én af vores mest kendte forfattere.

Længsel efter et andet liv

Henrik Pontoppidan skildrer livet hos den del af landbefolkningen, der har de sværeste vilkår i slutningen af 1800-tallet, nemlig husmænd og daglejere. De ejer ingen store marker og gårde og må derfor arbejde for gårdmændene. Da meget af det arbejde, der udføres, er markarbejde, er der ofte lange perioder uden arbejde – især om vinteren. Det vil sige, at de

ofte er tvunget til at arbejde mange forskellige steder og finde nye småjobs om vinteren, hvis de ikke er ansat som tjenestefolk på gårdene. Deres arbejdsområder er ofte præget af hårdt slid, og hvis man bliver syg eller for gammel til at arbejde, ender man måske på fattiggården. I novellen *Nådsensbrød* fra 1887 skildrer Pontoppidan, hvordan gamle Stine kommer på fattiggården under skrig og skrål. Det er et skamfuldt sted at ende, og man mister eksempelvis retten til at gifte sig og stemme. Desuden skal man arbejde for føden, som på fattiggården tit og ofte består af vælling og kartofler med sennepssovs. Selvom forholdene kunne være slemme, er det for mange mennesker også den eneste mulighed for at få tag over hovedet og regelmæssige måltider.

Den rivende udvikling på landet med nye effektive landbrugsmaskiner, medfører, at husmændene og daglejerenes arbejde bliver overflødiggjort, og mange må leve på sultegrænsen. I Martin Andersens *Nexøs Pelle Erobreren* følger vi det hårde liv på landet, hvor Pelle og »Lassefar« må slide i det og tjene på Stengården under den ondsksfulde forpagter. Pelle

Drejermester Niels Jensen, født 1848, død 1911. Hans kone Christine Thomle, født ca. 1852, død 1890. Begge er født i Holbæk eller omegn.

De rejste til Amerika og blev gift der, men vendte senere tilbage til Holbæk, hvor Niels Jensen havde butik, værksted og beboelse i Ahlgade.

Udsnit fra Landarbejderforbundets afd. for Herlev og omegns fane.

drømmer om et andet liv som mange andre i hans situation. Den nye teknologiske udvikling er ikke kun skidt for de fattigste på landet, for det giver en helt ny mulighed i form af dampfærger og togtrafik – muligheden for at udvandre og finde lykken et andet sted! Det bliver også Pelles drøm. Man kan nu tage til byen eller over Atlanten til det gyldne land Amerika. Mange drømmer om at rejse til Amerika og starte et nyt liv der. Dampskibene sejler i pendulfart, og der sælges billetter i massevis. I Nogle familier må alle skrabe deres penge sammen for at få råd til de unges billet, så de kan få en lysere fremtid. Når kufferten endelig bliver pakket, er den kæmpestor, da man pakker til et helt nyt liv, og ofte aldrig vender hjem til Danmark igen. På nogle egne er det hver tiende, der tager af sted i 1880'erne.

Millioner fra hele Europa rejser til Amerika, og det er én af de største folkeudvandringer nogensinde. I Amerika klarer flere husmænd og daglejere sig godt og kan endelig tjene deres egne penge og få eget hus og familie. Andre må slide i det og bliver snydt – måske bliver de »bondefanget«, når de kom til byerne og underbetalt, eller også kan de opleve, at den billet, de har købt til amerikafærgen, er falsk. Store dele af Danmark bliver affolket, og nye landarbejdere må træde til. Et eksempel er på Lolland-Falster. Her bliver store grupper af billig polsk arbejdskraft bragt til. De kaldes for »roepolakker«, fordi de gør det slidsomme og hårde arbejde med at lue i roerne. De indkvarteres i store barakker og har næsten værre vilkår end fattige danskere.

Fede tider

For en del af landbobefolkningen er det helt anderledes. For nogle er det gode tider. I slutningen af 1800-tallet har de fleste af de danske gårdmænd god grund til at være tilfredse. De dage, hvor de skal leve efter herremandens nåde, er for længst ovre. Nu er bønderne herre i eget hus. De kan investere og prioritere. Før så man kun et år frem, nu tænker man fremad og mere langsigtet. Den nye tids bonde sidder ved skrivebordet og laver regnskaber. Mange oplever en øget velstand, og de mange penge bliver ikke alene omsat i forbedringer af produktionen, men bl.a. også til nye ting til hjemmet.

Fra midten af 1800-talet og frem mod udbruddet af 1. verdenskrig bliver det danske landbrug grundlæggende forandret. På verdensmarkedet er kornpriserne faldende. Til gengæld stiger efterspørgslen på bacon, smør og andre mejeriprodukter. Særlig stor er efterspørgslen fra England. England er blevet et højt udviklet industrisamfund, hvor landbruget ikke kan følge med, når folk vil have smør.

*Mælkesalgsvogn fra Assens.
Foto Nationalmuseet.*

Det får de danske landmænd til i stigende grad at omlægge deres landbrug. Fra at have satset på korn satser mange nu på en animalsk produktion. Det giver gårdmændene mange penge mellem hænderne, men stiller også nye krav til deres viden, færdigheder og måden de organiserer sig på. Overalt dannes der landboforeninger, hvor bønderne udveksler

landbrugserfaringer og samarbejder på tværs af landsdelene. Nye landbrugsmaskiner kommer til at revolutionere måden at arbejde på landet. Mange arbejdsgange bliver meget lettere. Gårdmændene finder på at slå produktionen af mejeriprodukter sammen i andelsmejerier, og her får maskinerne en stor betydning. Ved at slå produktionen sammen, så alle bidrager med penge og mælk, får man råd til sammen at købe de dyre nye maskiner. Det første andelsmejeri bliver dannet i Hjedding i Vestjylland i 1882, men hurtigt opstår der mange nye andelsmejerier over hele landet og desuden også andelsslagterier. I forbindelse med andelsbevægelsen kan man også melde sig ind i en »kokasse«, det vil sige en økonomisk sikring, hvor man får sine køer forsikret. Andelsbevægelsen er noget helt unikt for den danske udvikling i landbruget – det særlige er måden, det fungerer på, hvor man ikke stemmer efter »hoveder (køer), men efter hoveder«. Det vil altså sige, at man stemmer demokratisk, og ikke efter hvem der har den største gård og de fleste køer. På den måde dyrker man demokratiet på landet langt tid, før det politiske demokrati fungerer.

Foreningslivet

Grundloven af 1849 giver forsamlingsfrihed for alle. Overalt i landet skyder forsamlingshuse op. De bliver de faste samlingssteder og danner rammen om alt fra generalforsamlinger – politiske og religiøse møder, familiefester, foredrag, gymnastik, folkedans, baller og dilettantstykker.

Mellem 1860 og 1900 bliver der grundlagt så mange foreninger, at perioden senere er blevet kaldt foreningstiden. For mange bliver det en del af hverdagen at afholde møder, føre forhandlinger og skrive protokol. Foreninger bliver den gængse måde at løse opgaver på inden for økonomi og politik, men også inden for kulturlivet. Bønderne benytter sig i vid udstrækning af den nye forsamlings-, religions- og ytringsfrihed, som grundloven har fast-

sat. I foreningen kan man mødes om forskellige interesser: politiske, religiøse, økonomisk eller selskabelige. Flere foreninger opstår som modforeninger til andre foreninger eller nogle steder i protest over godsejere og rigmænds store indflydelse i lokalsamfundene.

En del af foreningerne er kristne sammenslutninger, fordi man på landet oplever en »gudelig vækkelse«, som man kalder den nye interesse i at dyrke kristendommen. Vandene deler sig i to: I indre mission opfattes livet på jorden som en pine, man skal igennem før livet i himmelen, mens man i grundtvigianismen, inspireret af digteren N.F.S. Grundtvig, har en mere livsbekræftende opfattelse af det at tro på Gud – her er sang, dans og glade dage. Grundtvigs udgave af kristendommen er en modbevægelse til

Hårnål formet som sølvpil brugt af Grundtvigianske piger o 1870-1920. Udstillet på Nationalmuseet.

den tungsigende, gammeldags kirke – han mener, at man først er menneske og derefter kristen.

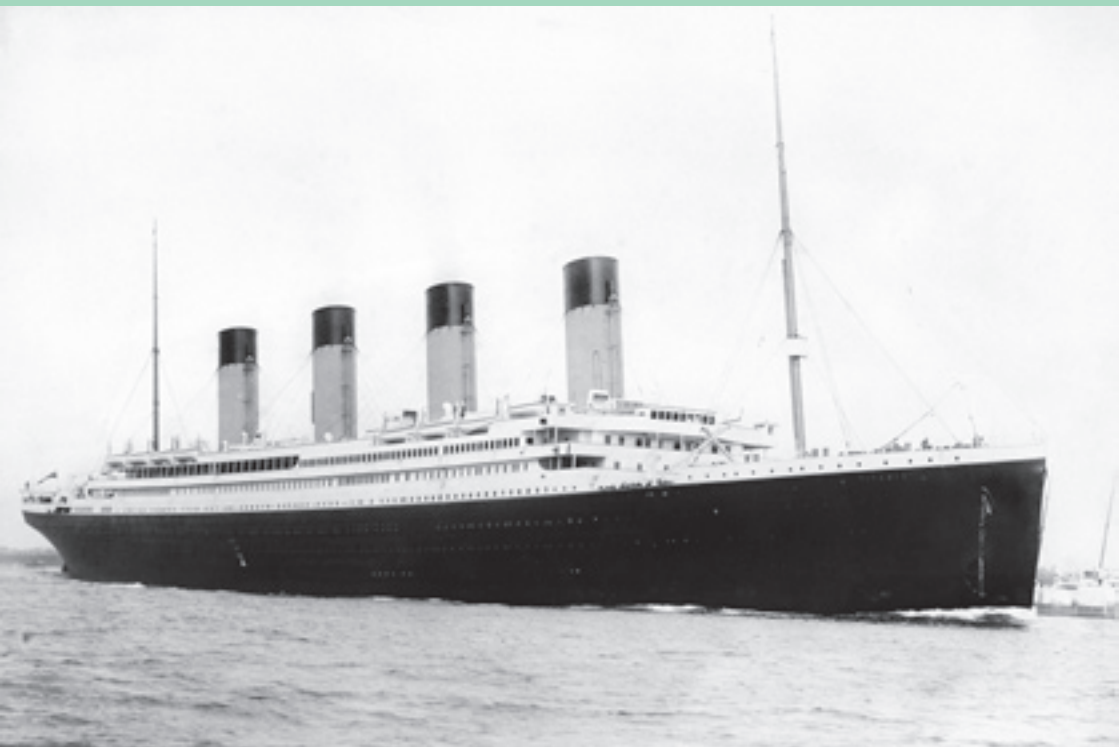
Bønderne begynder også i vid udstrækning at uddanne sig. De unge karle tager på landboskole eller højskole. I 1872 findes 52 højskoler og i 1890 er der 75. Højskolebevægelsen er inspireret af Grundtvigs tanker om »en skole for livet«, der sætter menneske før kristendom. Gårdmændene sender deres børn på højskole, hvor de får praktiske færdigheder i landbrug og dyrker fællesskab ved dans, sang og oplysning. I begyndelsen er skolerne kun for unge mænd, men fra 1860'erne bliver det også muligt for piger at deltage. Højskolernes undervisning er ikke kun rettet mod unge fra landet, men de fleste kommer fra landet. Derfor bliver undervisningen også tilpasset landbrugets årsrytme: pigerne går på højskole om sommeren og karlene om vinteren. Et højskoleophold betyder meget for de fleste unge, og mødet med en ny verden og andre holdninger giver flere et nyt livssyn.

Af andre foreninger kan nævnes Husflidsforeningen, som bliver dannet efter det princip, at man bør lave nyttige ting til hjemmet i sin fritid. Skytte- og gymnastikforeninger opstår især efter 1864 og fungerer næsten som en begyndende folkehær, hvor man træner skydning og dyrker gymnastik. Da bønderne med hjælp fra Venstre begynder at oprette riffeforeninger kun for bønder, føler regeringen og Estrup sig truet på magten og nedlægger forbud mod at skyde uden tilladelse.

Den hektiske aktivitet på landet medfører store forandringer for folk. Pludselig kan man være medlem af noget som enkeltperson og melde sig ind alt efter interesser. Før i tiden stod landsbyfællesskabet og familien forrest. Der var ingen, der gik op i, hvad man mente eller interesserede sig for. Den nye tid skaber nye muligheder for individet og fællesskabet.

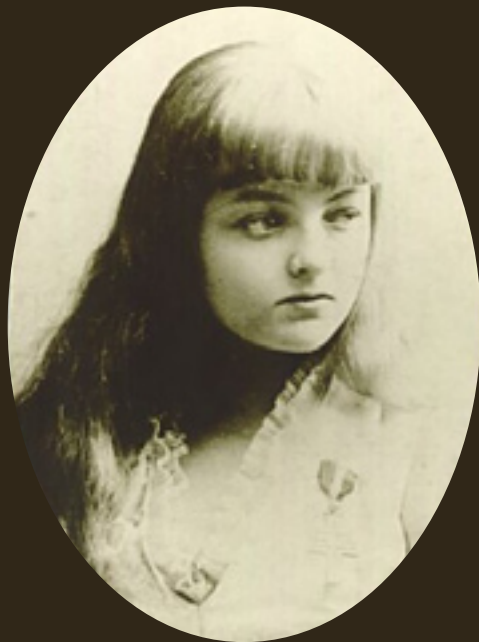
Bristede drømme?

I 1912 sætter det nyeste vidunderskib, luksuslineren Titanic, af sted mod Amerika med hundredevis af passagerer. Titanic er kronen på værket af den nyeste teknik og er udråbt af alle til at være et skib, der ikke kan synke. Natten mellem den 14. og 15. april, hvor skibet er nået lidt over halvvejs til Amerika, rammer det pludseligt et isbjerg og forliser på dramatisk vis i en sand katastrofe. 2 år senere i 1914 bryder 1. verdenskrig ud. En krig der koster millioner af menneskeliv. Troen på fremskridtet og teknologien knækkes. Selv de bedst byggede skibe kan synke, og den nye teknologi og industri bærer ikke kun noget godt med sig. Den kan også bruges til at udvikle dødelige våben. De nye teknologier fra omkring 1900, som eksempelvis flyvemaskinen og den første stumfilm med levende billeder, henrykker, men fremskridtoptimismen og troen på, at teknologien kun kan bringe menneskeheden fremad, bliver i den grad udfordret af katastrofer og krig.

»Det moderne« markerer et brud med tidligere traditioner. Det er en tid, som varsler nye syn på måden samfundet organiseres på, på menneskets, kønnenes og den individuelle frihed. Men det er også en tid, hvor tæppet bliver revet væk under mange mennesker, idet de oplever, hvordan deres faste roller og livets faste gang ændres dramatisk.

Politisk vinder Venstre en lang kamp om magten i 1901, hvor det bliver besluttet, at det er flertallet i Folketinget, der bestemmer, og ikke de ministre kongen har valgt. Socialdemokratiet vokser stødt og får en plads i Folketinget som arbejdernes parti. På den måde kommer mange flere befolkningsgrupper til orde.

I litteraturen dukker der flere forfattere op fra landet og fra de fattigste hjem, som skriver på deres hjemegns sprog, og om de ting de oplever, og man snakker derfor også om et »folkeligt gennembrud« i kølvandet på det moderne gennembrud.

Friheden for den enkelte, som Brandes har prædikeret om, viser sig ikke altid at resultere i en lykkelig slutning. Eksempelvis finder flere kvinder ud af, at det ikke er let at bryde ud af de gamle forestillinger om kvindrollen. At følge sit hjerte er ikke altid lykken. Et eksempel er affæren mellem linedanseren Elvira Madigan og den svenske adelsmand Sixten Sparre. De forelsker sig, og Sixten, som ellers er gift med en anden, flygter med Elvira fra Sverige

til Danmark. Han ender med at skyde både sig selv og Elvira i 1889, fordi han indser, at deres forhold ikke vil kunne lade sig gøre, i det samfund de lever i.

Selvom nogle har erklæret at »Gud er død« og har sat naturvidenskaben i stedet for religionen, kommer sjælen og religiøsiteten stærk tilbage i begyndelsen af det nye århundrede. I kunst og kultur begynder man igen at se livet, som mere end de realiteter man kan se med det blotte øje, som noget mere mystisk eller religiøst. De nye religiøse bevægelser Indre Mission og Grundtvigianismen giver desuden folk et holdepunkt i en hverdag, hvor mange ting er under forandring.

Mod slutningen af 1890'erne er pusten gået af Brandes visioner om at skabe et moderne gennembrud i litteraturen. Faktisk er Det moderne gennembrud ved at blive umoderne og gammeldags, fordi alle nu synes at beskæftige sig med emner som religionens rolle i samfundet, kvindefrigørelse og andre af de problemer Brandes ville skabe debat om. Men uddebatteret bliver de ikke. Tiden og tankerne i slutningen af 1800-tallet har stadig betydning, for at forstå nogle af de værdier, vi den dag i dag bygger vores samfund på.